

שמואל אביצור (הנדלר)

אותות לנפט בארץ-ישראל בספרותנו העתיקה

ארץ-ישראל יושבת בטבורן של ארצות, העשירות במידה פחותה או יתרה בנפט. בעירק, צפונה-מזרחה מארצנו, וכן במצרים, מדרום-מערב לה, מופק נפט זה מכבר. בזמן האחרון התלו להפיקו גם בחצי-אי ערב. וכמו-כן נתגלו סימני נפט באל-גיזירה שבסוריה הצפונית ובמחוז הטאי (אלכסנדריטה). המקום הקרוב ביותר לארץ-ישראל אשר בו מעלים כיום נפט, נמצא בחצי-אי סיני. אולם אין ספק, שגם במעמקי אדמת ארצנו, ועוד יותר מזה מתחת לקרקעיתו של ים המלח, צפונים אוצרות של נוזל רבי-ערך זה. וכשם שמתגלים בא"י סימני הנפט בימינו, הן בצורת הנפט הקרוש (חמראספלט ואבני ביטומן), הן בצורת נוזל, והן בצורת הנפט הנוזל הרגיל – כן יש לשער, שגם אבותינו הכירו את מציאותו של החומר הזה, בפרט את הנפט הנוזל, עוד בימי התנ"ך; אם כי המשנה היא הראשונה המזכירה את הנפט בשמו המפורש. אכן אם גם לא נזכר הנפט בתנ"ך בפירושו, הרי אין זה מוכיח עדיין שאבותינו לא הכירו את השמן הזה ולא השתמשו בו. רק לאחר בדיקה קפדנית ומדוקדקת בכל המונחים המסובים על שמנים, חמרי דלק, הצחה וזיפות, ולאחר עיון מעמיק בכל מקרים של חזיונות אש במקרא – בין בתיאורי הטבע, ובתיאורי טבע קטסטרופליים בפרט, ובין בהתפרצויות אש, ששימשו לאותות ולמופתים לעם, – נוכל לחרוץ משפט, אם ידוע היה הנפט לעברים הקדמונים או לא.

נציין כמה דוגמאות.

מונחים. אין אנו יודעים עדיין את הוראתם הנכונה והמדויקת של כמה וכמה מלים בעברית, הכוללים מושגים של נפט. מסוג זה הם השמות: חֲמָר, כֶּפֶר, זָפֶת ובתקופה יותר מאוחרת עֶטְרָן, ואולי, במידה מסויימת, גם נִפְרִית. בדיקה בלשנית בשפות השמות, נתוח המושגים האלה בערבית (כל המלים האלה נשמרו עד היום בערבית), תהיה לנו לעור בדבר הזה.

ברור, שהזפת התניכית היא לא אותה הזפת האירופית שבימינו, המופקת משרף-עצים; וכן העטרן אינו פסלחה של זפת זו. אין להעלות, בשום אופן, על הדעת שהתיאורים: וְנִהְפְּכוּ נִחְלִיָה לְזָפֶת, וְעֶפְרָה לְנִפְרִית, וְהִזְתָּה אֶרְצָה לְזָפֶת בְּעָרָה; לִילָה וַיּוּמָם לֹא תִכְבֶּה, לְעוֹלָם יַעֲלֶה עֲשָׁנָה (ישעיהו ל"ד, ט"ו), וכן גם המשפט וַתִּחַמְדָּה בְּחֶמֶר וּבְזָפֶת (שמות ב', נ"ג) – יפלינו כך בדברים על זפת כפרי עץ. ואין אנו מוצאים אף פעם אחת בתנ"ך ובמשנה איזה רמז על מוצאה של הזפת מהעץ, או על תעשיות ועבודות הנעשות להפקת השרף מהעץ. אכן, בארץ-ישראל לא היו מעולם יערות של ארנים, שהם המשמשים מקור לזפת ממין זה, וכן לא היו יערות כאלה במצרים, אשר בה מדבר הפסוק הנ"ל בספר שמות. ולהיפך כדאי לציין שאספלט פירושו ביונית, זפת הרים. בגרמנית וכן בכמה שפות אחרות נהגו לקרוא לאספלט זפת היהודים.* יש מקום לשער, שזפת היא אחד מגילוייו של הנפט, אחת מצורותיו הקרושות. מן הראוי לציין, שהמונחים כֶּפֶר וְחֶמֶר, המציינות את האספלט (או צורות ידועות של נפט קרוש) בתנ"ך, אינם נזכרים במשנה. לעתים קרובות מאד נזכרת שם הזפת וכן מובא גם העטרן. זה האחרון אינו נזכר במקרא כלל.

* בגרמנית: Judenpech, ברוסית: Иудейская смола.

מכתבי יוסף פלכיום ומדברי הסופרים הלועזיים ידוע לנו על ליקוט אינטנסיבי, שימוש, ואכספורט של האספלט מים המלח בימי הבית השני. וכן אנו פונשים בתלמוד את המלה הארמית כופרא (כופר), והמפרשים מתרנמים את המושג הזה במלה זפת. לפי המתואר במקומות שונים בתלמוד השתמשו בו בכופר לצרכים שונים, ובין השאר גם לזיפות אניות (נשתמר גם כינוי מיוחד „בני כופרא“ לַפְתֵי האניות) ולהכנת משחות-רפוי.

הזפת, החמר או הכופר והגפרית נזכרים לעתים קרובות יחד. גם יוסף פלכיום (מלחמת היהודים, ג', ז', כ'), בתארו את אמצעי ההתנגנות של נצורי יודפת, מדבר על „הכפר והזפת והגפרית“, בנשימה אחת. במקום אחר (ו', ג', א'), בספרו על המוקש שטמנו היהודים הנצורים לרומאים באחד מאולמי הרי-הבית, הוא מדבר שוב על החמר והזפת, ויש לשער, ששני אלה דומים זה לזה לא רק בתכונתם ותכליתם, אלא גם במוצאם.

הנפט, כידוע, הרבה צורות וצבעים לו: נוזל שחור, שחום, שחור-ירקרק וכו' ויש שהוא מחוסר צבע לנמרי — זהו הנפט הלבן שבתלמוד (שבת כ"ו) * . נפט קרוש ומנובש אנו מוצאים בצורת אספלט, אוזוקריט (שעות-הרים או דונג-הרים; אולי זהו העטרן?), וכשהוא נספג לתוך אבני-סיד הרי הוא נהפך לאבן-הביטומן, היא האבן השחורה שבסביבת נבי-מוסה, המכילה כמות של נפט ונש קצת גפרית. בארצות שונות מפיקים נפט מאבני-ביטומן וכן גם סיד וגפרית. ידוע לנו, שבימינו, בזמן מלחמת 18-1914 היו הקטרים בארץ מוסקים במקצת באבני-ביטומן השחורות. וכלום לא יעלה על לבנו הרעיון, שגם ישובי הקדמונים בסביבת ים המלח, סביבה דלה מאד בחמרי דלק הבא מן הצומח, עמדו על טיב האבן הזו וניצלו אותה לצרכיהם? כל זה מחכה לפתרון.

בתיאור הידוע של מלחמת אמרפל, כדרלעומר ובני בריתם, בספר בראשית, כתוב על עמק השדים—הוא ים המלח: „וַעֲמַק הַשְּׂדִים בְּאֵרֹת בְּאֵרֹת תְּמָרִי (בראשית י"ד). אין המונח בארות מתאים לרגבי-אספלט, ולגושים קרושים בכלל; ומה גם, שלהלן מסופר, שאנשי סדום ובעלי בריתם נפלו לתוך אותן הבארות. וקשה לשער, שהמדובר הוא על קרומי אספלט שעל פני הקרקע. לתוך דבר מוצק אין נופלים, כי אם נופלים עליו, אולם הנה לפנינו עדות, מאוחרת כמובן, מאת החוקר רוֹתֶה, אשר עבר את ים המלח בשנת 1874, וזו לשונו: „ראיתי סלע שחור ועל ידו, כעשרה מטרים מהחוף, דמות עיגול שחור כעין האפר. נתקרבת, וראיתי עיסה שחורה ומבריקה ובאמצעה שקערורית, שעמקה כשני מטרים וקטרה אף הוא כשני מטרים**“, והיא מלאה נוזל שמני שחום-שחור; פעמים עלו שלפוחיות בעיגול השחור הזה והתבקעו... העיסה הזאת אינה אלא חמר. והנוזל שבה הרי הוא הנפט! — *** לשקערורית כזו אפשר לקרוא באר, באר-חמר, והערבים סימנו לו לרותה את המקום בשם עין-אל-חמר (מעין החמר). לאחר כמה שנים, כיסה הים את המעין הזה, אבל כמה מעינות כאלה נתגלו ושקעו, שקעו ונתגלו במשך הדורות?

כל הנסים המלווים התפרצות אש, כל התנלות-אש באורח-פלא, טעונים עיון, בדיקה וחקירה יסודית, כדי להבליט את הדבר ביתר בהירות. נביא דונמאות של שני ספורים, שכל אחד מהם בא בצורה כפולה, כלומר שהוא מסופר בשתי תקופות שונות, ובשינויים מסוימים. מקרה קורה ועדתו, בספר במדבר (ט"ז, ל"א—לה) נאמר: „וַתִּבְקַע הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תַּחְתֵּיהֶם: וַתִּפַּת הָאָרֶץ אֶת פִּיָּהּ, וַתִּבְלַע אוֹתָם וְאֶת בְּתֵיהֶם וְאֶת כָּל הָאָדָם... וַיִּגְדּוּ הֵם וְכָל אֲשֶׁר לָהֶם שְׂאֵלָה, וַתִּכַּס עֲלֵיהֶם הָאָרֶץ וַיִּאָבְדוּ מִתּוֹךְ הַקֶּקֶל. וְכָל יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר סָבִיבוֹתֵיהֶם נָסוּ לְקָלָם,

* בשם זה קוראים לו גם בשפות אירופיות שונות.

** מ. בלנקהורן, המביא בספרו „מחקרים מדעיים על עמק הירדן וים המלח“ את הקטע הזה מיומנו של

רוֹתֶה כתוב על שני דצימטר.

*** מובא בספרו של ר. סברדלוב — ים המלח.

כִּי אָמְרוּ שֶׁן תִּבְלַעְנוּ הָאָרֶץ. וְאֵשׁ יֵצֵא מֵאֵת ה' וְתֹאכַל אֶת הַחַמְשִׁים וּמֵאֵתִים אִישׁ מִקְרִיבֵי הַקִּטְרֹת.

והנה ספור שני בתלמוד על אותו נושא*. תוך כדי ספור מסעותיו מודיע רבה בר בר חנה, שהיה במדבר סיני וראה את מתי המדבר וכו', והערבי המלוה אותו הציע לפניו לנשת ולראות את בלועי קרח' והוא אומר: „הלכתי וראיתי שני סדקים (בארץ), ועשן עולה מהם; הייתי נוטל ניוי צמר וטובל במים והנחתי בראש הרומח והכנסתי לשם, וכשהוצאתים – היו חרוכים. אמר לי (הערבי): „תן אונך, מה אתה שומע?״ ושמעתי שהיו צווחים: „משה אמת ותורתו אמת ואנו בדאים״.

אין ספק, שנוי נפט העולים מתוך הסדקים עלולים גם להתלקח (וואש יצאה מאת הי'). זכר התפרצות של גזים, הכרוכה ברעידת האדמה, ששקעה באחד המקומות, שימש אולי חומר ליצירת האגדה על קורח. אכן, מספיקים הגילויים שבסיפור השני (סדקים בקרקע וגזים בוערים) כדי שתוצר אגדה מעין זו. אפייני להתפרצות גזי נפט בוערים הוא הרעש; האדמה כאילו רותחת ומזדעזעת; ובשני המקרים נזכרים „הקולות“, אלא שדמיונו של רבה בר בר חנה הכנים „לקולות“ גם תוכן מלולי.

הופעת גזים באזורי הנפט, בצורה שמתאר רבה בר בר חנה, אינו דבר נדיר ביותר. ועוד דוגמא אחת של „סיפור כפולי“.

בספר מלכים א', פרק י"ח, בתיאור המערכה הידועה בין אליהו ונביאי הבעל על הכרמל, אנו קוראים: „וַיִּעַרְךָ (אליהו) אֶת הָעֵצִים וַיִּנְתַּח אֶת הַפָּר וַיִּשֶׂם עַל הָעֵצִים; וַיֹּאמֶר מִלֵּאֵי אֲרֶבְעָה כַּדִּים מִיָּם וַיִּצְקוּ עַל הָעֵלָה וְעַל הָעֵצִים, וַיֹּאמֶר שָׁנָה וַיִּשְׁנֶה, וַיֹּאמֶר שְׁלֹשָׁה וַיִּשְׁלַשׁוּ. וַיִּלְכוּ הַמַּיִם סָבִיב לַמַּזְבֵּחַ, וְגַם אֶת הַתְּעֵלָה מִלֵּא מָיִם; וַיְהִי בַּעֲלֹת הַמַּזְבֵּחַ הַ, וַיִּגַּשׁ אֶלְיָהוּ הַנְּבִיא... וַתַּפֵּל אֵשׁ ה', וַתֹּאכַל אֶת הָעֵלָה וְאֶת הָעֵצִים וְאֶת הָאֲבָנִים וְאֶת הָעֶפְרַיִם וְאֶת הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּתְּעֵלָה לְחֵקֵהי׃

נשים אל לב, שהאש התלקחה בצהרים, או מיד אחרי הצהרים („בעלות המנחה“), בזמן שקרני השמש יכלו לפעול במידה המכסימלית.

והנה תעודה אחרת, הדומה לזו. – בספר החשמונאים ב' פרק א' (כ"ב–מ"א), מסופר: „ויהי כאשר הגלו אבותינו ארצה פרס, לקחו הכהנים את האש (אש הקודש, כמסופר בפסוק הקודם) בסתר מעל המזבח, ויטמנו אותה בשוחה עמוקה ויבשה, לשמרה, ולא ידע איש את מקומה. ויהי מקץ ימים רבים – ויקח (נחמיה) מבני הכהנים אשר טמנו את האש וישלחם לבקשה. אולם כאשר הוגר לנו, לא מצאו את האש, כי אם מים קפואים** מצאו תחתיה, ויצו נחמיה לשאוב את המים ולהביאם. ויהי בהקריבם את קרבן ה', ויצו אותם לזרוק מן המים על העצים ועל הקרבן אשר על המזבח ויעשו כן. אחרי כלותם, והשמש יצאה על הארץ, והעבים נפוצו, והנה אש אלהים מתלקחת בקרבן, וישתומם כל העם מסביב... ויהי כי אוּפַל הקרבן, ויצו נחמיה לצקת את המים הנותרים על הרצפה ותלהט הלהבה ותבלע אותה האש מעל המזבח. ולהלן: כשנודע הדבר למלך פרס (מלך עובדי-אש) כי מים נמצאו במקום אשר טמנו בו את האש, ובעזרתם הבעירו אש על המזבח, וידרוש לחקור את הדבר; וכשנוכח לדעת, שכך הוא הדבר, ויקדש את המקום, ומסביב למקום הקימו בפקודתו גדר. ובסוף: „ויקרא נחמיה שם המקום ההוא הַפְּטָר*** ואחרים קראו לו נפטרי“.

* בבא-בטרא ע"ד עמוד א'. מובא כאן על פי „ספר האגדה“ של ביאליק ורבניצקי.

** א. כהנא מתרגם „מים עבים“.

*** כך בתרגומו של פרנקל; במקומות אחרים – נכפרי; אצל א. כהנא – נְפִטְרָה.

גם בספור הזה אנו רואים, שהנס קרה, כשהשמש יצאה והעבים נפוצו; גם אצל אליהו וגם אצל נחמיה לְחַכָּה האש את המים שבתעלה, או את המים הנותרים (שנשארו לנחמיה). המושג, המים הקפואים, העבים, וכמו כן השם, נְפֹטְרִי, ש.אחרים קוראים לו— (אחרים— כלומר אנשים ספקנים, יודעי דבר, שאינם מתפלאים ל.נסים), נגזר בלי ספק מהמלה נפט.

אם יש איזה יסוד הסטורי, או מציאותי לספורים ואגדות כגון אלה, ודבר כזה יתכן, הרי שיש מקום להשערה, כי "המים" או "המים העבים" (כלומר— הסמיכים) שבשני המקרים המסופרים הם הנפש— הנפש הלבן, אשר גולי בבל הכירו אותו בימי גלותם, ולכן לא קבלו את הנס, כשם שקבלו אותו אבותיהם התמימים בימי אליהו.

לא למותר להזכיר, כי הובעה דעה, ובלנקהורן הוא שעמד עליה ביותר, כי כל האגדה על מהפכת סדום ועמורה, אֶדְמָה וצְבֹיִים, מקורה ברעש (רעידת אדמה), שבעקבותיו באה התפרצות נזים, אשר התלקחו והבעירו את הנפש והאספלט שבסביבה. כתוצאה מרעידת אדמה זו נוצר גם השקע בחלקו הדרומי של ים המלח, או יותר נכון, החלק הזה של הים נוצר ע"י חדירת המים מצפון דרך הפרצה שהתהוותה בין החוף המערבי של הים ובין חצי-אי, הלשוני שבימינו.

אכן, יש להניח, שקדמונינו ידעו את הנפש והכירו אותו, ולא רק ממעשי נסים יוצאים מהכלל, כמו גם אליהו. החקירה בשמות ובמונחים, יחד עם החומר שיתגלה בחפירות במשך הזמן, יפיצו אור על הבעיה הזו.

*

התניך מתאר את החמר והכופר כאמצעי שמירה מפני חדירת המים לתוך כלי שיט. נח נצטוו לכפור את התיבה שלו: וְכִפַּרְתָּ אֹתָהּ מִבֵּית וּמִחוּץ בַּכֹּפֶר (בראשית ו' י"ד). ויוכבד לקחה למשה תבת גומא וְהִחְמַרְתָּ בַחֹמֶר וּבַקֶּפֶת (שמות כ' ג'). לפי ספר בראשית (י"א ג') שימש החמר (אספלט) גם כחומר מחוק, בעין מלש לליכוד הלבנים בקיר: וְהָיָה לָהֶם הַלְבֵנָה לְאֶבֶן, וְהַחֹמֶר הָיָה לָהֶם לְחֹמֶר, וּבֹזֵה הַתְּחִילוּ לְהַקִּים אֶת מְגֹדֵל בָּבֶל. עִמָּק הַשָּׂדִים, הוּא ים המלח מתואר בתניך כמקור החמר: וְעִמָּק הַשָּׂדִים בְּאֶרֶת בְּאֶרֶת חֹמֶר (בראשית י"ד—י'). אולם על הפקת החמר מתוך ים המלח אין אנו מוצאים בתוך התניך כל רמז. רק סופרים מאוחרים מתקופת הבית השני כגון דיאודורוס, סטרכון ויוסף פלביוס, מספרים בפרוטרוט על מלאכה זו.

כך, למשל, מספר יוסף פלביוס: (מלחמת היהודים ד' ה' ד')

במקומות רבים הוא מכיא מקרבו נושי מלח (חמר, כפר) שחורים, והם נשאים על פני המים, ודומים במראם ובנדלם לשורים כרותי ראש. עושי מלאכה על פני הים ננשים אל הנושים האלה ואוספים את הרגבים המדבקים אל תוך ספינותיהם.

ודיאודורוס, הקורא לים המלח ים-הכופר (ים האספלט), מספר, כי בכל שנה צף ועולה מאמצעותו של הים נוש קשה של כופר בגודל של חצי רים, ולפעמים קטן מזה. את הכופר הצף כוזזים תושבי שני עברי הים, המתחרים ביניהם. במקום סירות משמשות להם חבילות של קנים (כדוגמת בדואי החולה שבימינו) ועל כל חבילה מתישבים שלשה אנשים: שנים חותרים, ושלישי תופש קשת ומוכן לקרב. כשמתקרבים לנוש הכופר קופצים עליו בקרדומות וכותשים ממנו כמתוך סלע. ממלאים את "החבילה" וחוזרים.

סטרכון, אשר חי כחמשים שנה לפני יוסף פלביוס, חוזר על דברי דיאודורוס (ניאונרפיקה 2, 16) ומוסיף לתיאור הופעת הכופר את הדברים האלה: והוא עולה לעתים בלתי מזומנות מתוך המצולה ומבעבע אבעבועות, כאילו המים רותחים, וכשמתקמרים

פני הים יש לו צורת גבעה, גם פיה רב, כעין עשן בלתי־נראה לעין, מתנשא (מצוטט לפי תרגומו של ד. סוליטרניק).

התיאור הזה יכול, אולי, לתת לנו מושג על מהות המלה חמר. מאותו השורש נגזר הפועל חמר המתכוון לרתיחה, להתהוות נושם וערמות; ובספרות יותר מאוחרת גם לדלקה, אבעבועות ושרפה. למשל: 1. על כן לא ניקא בקמיר ארץ, ובמוט הרים בלב נמים. יקמו יקמרו מי מיו, ירעשו הרים בגאנותי. (תהלים מ"ו נ—ד). 2. ידרכת בים סוסף, חמר מים רבים (חבקוק ג' ט"ו) ובתרגום השבעים: תקמרו מים רבים (במקום חמר מים רבים), המתקבל יותר על הדעת. 3. (הפתילה) יורדת לתוך מעיו וחומרת את בני מעיו (סנהדרין ו' ב').

מחיר החמר היה רב, ולפיכך מובנת ההתחרות שהיתה בין הכורים. עוד בתקופת התנ"ך היו משתמשים בחמר לזיפות כלי שיט, כאמור לעיל (בראשית י"ד; שמות ב' ג'), גם יוסף פלביוס (מלחמת היהודים צ' ח' ד') מדגיש את הפרט הזה: הכופר הזה הוא טוב, למלא בו סדקי אניות, והוא מוסף שנוהגים לתתו גם בסמי רפואה שונים. דיאודורוס וסטרבון מספרים, שהוא משמש חומר חשוב להניטת המתים במצרים, ולפיכך היה נמכר במחיר רב. בספרות מתקופת הבית השני אנו פוגשים כבר את הנפט עצמו. באחד מן הספרים הננוזים, המשמש תוספת לספר דניאל ונקרא בשם תפילת עזריה ושירת שלושת הנערים בכבשן, שלפי השערת החוקרים נכתב במקורו בעברית, אנו מוצאים תיאור מלאכת הסקת הכבשן, אשר לתוכו הושלכו שלושת הנערים, הציתו מתחתיהם נפט ונעורת וזפת וזמורות ותעל הלהבה מעל הכבשן כתשע וארבעים אמה (פסוק כ"ה—כ"ו לפי התרגום של א. כהנא).

בתקופת גלות בבל הכירו היהודים את דרכי השימוש בנפט לצרכי יום־יום. מעתה היה להם הנפט לסחורה שאפשר להשיגה בכסף, ונראה הדבר, שבמקומות מסוימים, היה זה השמן היחידי למאור.

המשנה דנה על שימוש בנפט להדלקת נרות השבת; וכאן אנו רואים, שהשימוש בשמן זה הכה שרשים בחיים החמריים היו־סיומיים של הארץ, בתקופת בית שני, עד שהחכמים הוכרחו להתירו כאחד החמרים להדלקת נרות שבת. הד הויכוחים בין מורי הוראה שונים על כשרות הנפט לנרות־שבת אנו מוצאים גם בתקופה יותר מאוחרת. כך, למשל, מסופר (שבת כ"ו): ר' טרפון אומר אין מדליקין (נר של שבת) אלא בשמן זית בלבד. עמד ר' יוחנן בן נורי על רגליו ואמר: מה יעשו... (מונה כמה מקומות שאין שמן זית מצוי בהם)... ומה יעשו אנשי קפוטקיא שאין להם לא כך ולא כך (שמנים משמנים שונים) אלא נפט? ובאותו פרק כ"ו שבמסכת שבת (עמוד א') אנו מוצאים גם מעין גזרה מוחלטת על שימוש במין אחד של נפט, הוא הנפט הלבן, שעולה בכמה וכמה מתכונותיו על הנפט הרגיל (אין לו ריח, כמעט שאינו מעלה עשן ופיה וכו'), ודוקא השימוש במין מעולה זה של נפט רוצים לאסור: אין מדליקין בנפט לבן בחול, ואציל בשבת: בשל מה נפט לבן, מפני שהוא עף... (ו"א יותר קל ונוח להתלקח); אך יש מערערים גם על הלכה זו: ר' שמעון שזורי אומר... מדליקין בשמן פקועות ובנפט. כנראה, שסוף סוף ניצחו מצרדי הנפט. ובפרק מ"ו של אותה מסכת שבת אנו מוצאים (על טלטול מנורות שבת): שרנא דמשתא שדי לטלטולה, דנפטא אסור לטלטולה רבה. (מנורה של שמן מותרת לטלטול, ואילו של נפט אסור לטלטול הרבה).

אין כל ספק, שהדיונים האלה על הנפט בהדלקת נרות שבת חורנים מתחומי ארץ ישראל, והם דנים גם על הגולה, או בעיקר על הגולה. ואולי יש מקום להשערה, שהיו גורמים כלכליים לאיסור הנפט. כידוע, היו זמנים שהשימוש בשמן־זית ארץ־ישראלי היה מעין דבר שבחובה ליהודי הגולה. ברווחים מן המסחר בתוצרת־מונופולין זו השתמשו השליטים

היהודים לצרכים שונים (נזכיר לדוגמא את ביצור גוש חלב ע"י יוחנן, ועל מקור האמצעים לביצור זה לפי יוסף פלביוס); במסחר שמן-זית היו תולים אנשי הנליל את קיומם, ובראנה לתוצרת-הארץ יש, אולי, לבאר את הרצון לאסור את הנפט הלבן אפילו ביום חול, מפני שהנפט הלבן המשובח היה מתחרה קשה לשמן זית יותר מן הנפט הרגיל. הנפט וסגולותיו, כחומר שבא לא מן הצומח ולא מן החי, העסיק את הקדמונים, ולכן שימש נושא למשלים ואמרות. את שרידי הפולקלור הזה אנו מוצאים בכמה מקומות. הנה שתי דוגמאות:

א. במדרש, שבו מתוארת פנישת מלכת שבא עם שלמה המלך, מסופר, שמלכת שבא רצתה לנסות את שלמה בשלוש תידות, אשר אם יפתור אותן, תוכח המלכה לדעת שאמנם חכם גדול הנהו ולא בשר ודם סתם. וזה לשון החידה השניה: עפר מן הארמה יצא, ומאכלו עפר מן הארץ. נשפך כמים ומביט לבית. מה הוא? ענה (שלמה המלך) זאמר לה - נפטי*.

ב. תנא דבי רבי ישמעאל: משל לאדם שהיה מוכר נפט ואפרסמון. בא למדוד נפט, אמר לו: מדוד אתה לעצמך. בא למדוד אפרסמון, אמר לו: המתן לי עד שאמדוד עמך, כדי שנתבשם אני ואתה. ** מכאן אנו למדים, שמכירת נפט וקנייתו היה דבר רגיל בהוי הארץ-ישראל בימים ההם. בתלמוד גם השתמר הכינוי 'נפטויא' - כינוי למוכר נפט. לאיזה צרכים שימש הנפט?

לא רק כחומר לצרכי דלק והארה (נרות, שרנא דנפטא) וכאמצעי עזר להבעיר אש, משום שהוא נוח להשתלהב במהרה ובקלות, אלא גם לצרכים אחרים, פחות הומניים. כך, למשל, בירושלמי (סנהדרין פרק ז' דף כד הלכה ב') אנו מוצאים את הפירוט הידוע של מיתות בית-דין, וכך מתארים את המיתה בשרפה:

"...מדליק את הפתילה, וזורקה לתוך פיו***. ברם, כמאן דאמר, יורדה לתוך מיעיו וחומרת את בני מיעיו, בפתילה של נפט היא מותנית. ושוב בירושלמי (סוטה פרק ח', כ"ב הלכה ג') בזמן שהכהן הגדול מעורר את היוצאים למלחמה, הוא אומר, שלהקביה יש אמצעים כנגד כלי משחית של האויב, כגון, כרד ננר בליצטראות (בליסטראות) שלהן - - אש כנגד הנפט שלהן - - זאת אומרת, שהשתמשו בנפט גם בשעת המלחמה.

ל ק ט כ ל כ ל י

מגמות משקיות בגרמניה הנאצית

62.000	מהארצות הבלטיות	מעטות הן הידיעות המשקיות המוסמכות
120.000	מווהלין, גליציה המזרחית וחבל נָרְב	המניעות אלינו מגרמניה והארצות שנכבשו
30.000	ממחוזות לובלין וקלם	על ידה. אולם עם צאת שנת 1940 הופיעו
135.000	מבסרביה ובוקובינה	בעתונות הנייטרלית כמה סיכומים שאין
30.000	מליטה	ספק במהיימנותם. כאן מובאים אחדים מהם.
13.000	מדוקרודניה הדרומית	*
390.000	ס"ה	פעולת חילופי האוכלוסין בפולין
	אלפים אחדים הובאו מהרייך הישן.	נעשה בקנה-מדה גדול מאד. עד 1941 הועברו
	יישוב הגרמנים בפולין הולך ונמשך. לעומת	למחוזות המערביים של פולניה (המסופחים
	זאת, גורשו רבבות של פולנים ממחוזותיה	לרייך) כארבע מאות אלף גרמנים:

* תרגום שני - משלי. ** יופא ל"ח, עמוד ב' ול"ט עמוד א'. *** של הגידון למות.

המערביים של פולנית ונשלחו לננרל-נוקרמנט. מספרם לא פורסם. כרי, שלאחר נמר המלחמה יהיה צורך במפעל עצום של העברת אוכלוסים וחילופיהם, כדי לאפשר פתרונות מדיניים תכליתיים וצודקים.

*

סיכומי שנת 1940 פרצו סוף-סוף פירצה גם בתוך הערפל הכבד האופף את שאלת המסחר הנרמני-הסובייטי. רבים שערו קודם, שעם כל ההסכמים המסחריים המקיפים שבין שתי המעצמות לא באה עליה ניכרת במסחרן ההרדי, למעשה. באי-כוח הסובייטים במדינות הדימוקרטיות סיעו לא מעט להפצת דעה זו. כפי שמסתבר בעת, היתה העליה בסחר נרמני-הרוסי ניכרת מאוד. כמויות האכספורט והאימפורט הניעו ב-1940 כ-400 מיליון מרק כמעט - כלומר נידול פי עשרה משווי של המסחר בין שתי ארצות אלו בשנת 1939! לפי ההסכם המסחרי הנרמני-הסובייטי החדש, צריך סחר-החליפין ההרדי ב-1941 להניע ל-500 מיליון מרק. נראה, שנלויו של היקף האכספורט הרוסי לנרמניה, הוא שהביא את ממשלת ארה"ב לידי החלטה להפסיק את יצואם של כמה מיני סחורה אמריקאים ל.ס.ס.ר., כיון שסתורת אלו נקנות ע"י הרוסים בשביל נרמניה.

*

לפי ידיעות נרמניות, רשמיות ובלתי-רשמיות, שנתפרסמו בעתונות שווצרית, הניעו הוצאות המלחמה השנתיות של נרמניה ל-63 מיליארדים מרק (כ-5 מיליארדים לייש לפי שער-החליפין שלפני המלחמה). כל הכנסתה הלאומית של נרמניה במשך שנה הוא כ-90 מיליארדים מרק; הנאצים מוציאים, איפוא, לצרכי המלחמה סכום השווה ל-70% של כלל הכנסת האומה. עומס-הוצאה זה בא לידי בטוי גם בדרכים אחרות. כך, למשל, עלה הסך-הכל של חובות המדינה מ-34 מיליארדים בפרוץ המלחמה עד 75 מיליארדים לסוף שנת 1940. על הורדת דרגת החיים בנרמניה

יעידו, הקימוציים של הרייך בשטחים כלכליים שונים. נרמניה קימצה בשנת-המלחמה 1940: ע"י צמצום בצרכי-מחיה כ-5 מיליארדים מרק; ע"י דיחוי ההשקעות הרגילות במלאכה, תעשייה ומסחר (חילופי-מכונות, תיקוני בנינים וכו') - כ-13 מיליארד; ע"י הקטנת המלאי כ-8 מיליארד; ס"ה 26 מיליארדים מרק. הפינור בהשקעות הרגילות גורם להתנוונות של מנגנון הייצור האזרחי, ודבר זה עתיד לגרום לירידה נוספת של רמת החיים בעתיד.

*

הסקירות מבורסת ברלין מעידות ברור על הורדה ניכרת של הרבית, המשתלמת על נירות-ערך ממטלתיים וצבוריים. בראשית המלחמה שלמו השלטונות 4 1/2% בעד השמרות של קופת-המדינה (Reichsschatzausweisungen). לראשית 1941 צומצמה הרבית עד 3 1/2%, ויש רמזים על הקטנה נוספת. כן הופחתה הרבית על נירות-ערך רשמיים אחרים. מכיון שהממשלה הנאצית אוסרת על הרוב להוציא נירות-ערך פרטיים חדשים, אנוסים בעלי הרכוש ושאר משקיעי-הכספים בנרמניה למסור את אמצעיהם לרשות-המדינה ברבית ההולכת וקטנה. זה הוא אחד מבטויי ההלאמה הממלכתית-הנאצית, ההולכת ומתפשטת על שטחים שונים ורבים.

לפי שהחברות הקפיטליסטיות-הפרטיות עדיין רשאיות לשלם עד 6% על מניותיהן, עלה שער המניות הפרטיות בבורסה, אם כי הדיבידנדה שלהן לא עלתה כלל וכלל, ויש שירדה מאוד. אין השלטונות חוששים לזרימת השקעות לשוק הכספים הפרטי, באשר כל אָמִיסָה חדשה צריכה רשיון ממשלתי מפורש. עד כמה מצער חלקן של המשק הפרטי בשאיבת האמצעים יעידו שני מספרים: כלל האמיסיות של הבנקים וחברות-המניות בשנת 1940 הניעו רק למיליארד אחד (1006 מיליון מרקים בדיוק); לעומת זה גדל סכום אגרות החוב של השלטון ושאר התחייבויותיו ב-13 חדשי המלחמה הראשונים ב-32 מיליארד.